

Györfy István élő öröksége*

„... a történeti forrásvizsgálat nyomán szinte az elhalványult, a közösség nagy részében már akár el is felejtett emlékeket képes lehet a kutató előhívni.”

Györfy István (1884–1939)

Györfy István etnográfus, a Budapesti Tudományegyetem Néprajzi Intézetének alapító professzora 125 éve¹ született a Nagykunság nevezetes városában, Karcagon. Az idén őszszel, október 3-án lesz éppen 70 éve², hogy alkotóereje teljében váratlanul elhunyt. Színes egyénisége, sokrétű munkássága tudománytörténeti jelentőségén túl azért is figyelmet érdemel, mert a kortársakra a szaktudományi eredményein túl demokratikus gondolkodása, hazafias magatartása is rendkívül nagy hatást gyakorolt.

Erre utal az a tény is, hogy éppen hetven éve jelent meg több kiadásban nagy ívű emlékirata – amelyet még 1938-ban, Ausztria náci bekebelezése alkalmából készített, és nyújtott be az egykori kultuszminiszternek – *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* címmel. Ebben javaslatokat tett, hogy az Anschluss bekövetkeztével előállott új helyzet kihívásaira válaszul milyen intézkedésekkel kellene felkészíteni a magyar társadalmat, a közoktatásügyet és a tudománypolitikát. Elemezte, hogy miként kellene megerősíteni Magyarország szellemi ellenálló képességét, a magyarság identitását mi módon volna kívánatos elmélyíteni. Igyekezett mozgósítani a szellemi honvédelem sajátos feladatai vállalására. Egyfelől a hagyományok korszerű finn, észt, vagy svéd minta szerinti megbecsülésére, tudatos ápolására buzdított, másfelől korszerűen, kiegyensúlyozottan modernizálódó Magyarország megteremtésének igényét igyekezett elplántálni. Amit az emlékiratában megfogalmazott, azt már a húszas és a harmincas évek fordulója körül hirdette azok körében, akik kutatóként, diákként köréje gyülekeztek.

Éppen most 75 éve, hogy a budapesti egyetemi képzés számára megszervezte az első néprajzi katedrát. Ha valaki ismeri a harmincas évek Magyarországnak szellemi életét, ha valaki kicsit is tájékozott az egykorú egyetemi ifúság szellemi életének

történetében, bizonyosan meggyőződhetett arról, hogy Györfy István egészen sajátos egyéni színnel gazdagította a hazai tudomány, a közélet világát. A néprajz iránt érdeklődő ifúságot folyamatosan szembesítette a múlt élő örökségével, a mindenkit kötelező hagyománnyal, és igyekezett ráébreszteni hallgatóit, kutatótársait, tisztelőit a hazai kortárs társadalom kihívásaira, a magyar világ elodázhatatlan szerves modernizációjának szükségességére. Nem véletlen, hogy a környezetében szívesen tartózkodtak a jövő hivatott, nagytehetségű tudósjelöltjei. A történész Benda Kálmántól a jogász Bónis Györgyig sokakról kellene megemlékeznünk, akik a maguk szakterületi felkészülése mellett fontosnak tartották, hogy Györfy István környezetében kiegészítsék ismereteiket, alaposabban megismerkedjenek az etnográfiával.

Egyéniségének kiemelkedő jelentőségét, a szűkebb szaktudomány határain túli hatását jelezheti, hogy a kor nagy alkotóira is jelentékeny hatást gyakorolt. A *Nagykunsági krónika* című 1922-ben megjelent könyvének jelentős részeit Szekfű Gyula is átvette, amikor a 16-17. századi hódoltságban élő magyarság életmódjáról írt a magyar történelem kézikönyvében. Jellegzetes, hogy éppen ezek a részek ejtették „rabul” Móricz Zsigmondot is, aki az Erdély trilógia epikus folyamába több mint egy szerzői ív terjedelemben szóról szóra, vál-

* Megjelent azonos címmel, 125 éve született, 70 éve hunyt el a magyar néprajz klasszikus mestere alcímmel a Széphalom, a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 2009. évi 19. kötete 517 – 537. oldalain.

1 Ma már 131 éve.

2 76 éve.

toztatás nélkül vette át Györffy István irodalmi értékkel fogalmazott szövegét. Banó István tanúsította egyik emlékezésében, hogy Móricz Zsigmond lehetőség szerint hetente kereste az alkalmat, hogy összeülhessen Györffy Istvánnal, rendszeresen beszélgethessenek a magyar vidékről, a népeletről, és kicserélhessék terepjárásaik élményeit. Györffy halála után Móricz a fiatalabb folkloristák, etnográfusok közül keresett magának rendszeres társalgásához folyamatosan vidéki kutatásokat végző, „értő” társakat, akinek a segítségével elevenen tarthatta a kapcsolatát a néprajzkutatással is, és rendszeresen beszámolhattak a vidéki kutatóutakon szerzett élményeiről. A kortárs magyar világban Györffy megbecsülését jelezheti az is, hogy amikor hirtelen meghalt 1939-ben, az egyik legemlékezetesebb nekrológot az újabb irodalmi alkotónemzedék hivatott szervezője, ígéretes vezetője, Illyés Gyula jelentette meg róla.

Györffy István életműve, tudományos hagyatéka értékét jelezheti, hogy ma is forrásértékűek tanulmányai, dolgozatai. Az általa exponált tudományos kérdések ma is elevenen foglalkoztatják mind a néprajz, mind a társtudományok, különösen a társadalom- és a településtudomány művelőit.

Ha megemlékezünk róla most, nem csak a tudomány- és kutatástörténeti jelentőségét kell hangsúlyoznunk! Sajátos egyéniségére, felelősségteljes magatartására, egyetemi nevelői, szervezői feladatvállalására, művelődés- és nemzetpolitikai kísérletére is kell gondolnunk! Ezekkel túlmutatott a kortársak szokványos tudományos teljesítményén! Példát adott a harmincas évek magyar társadalmának, lehetőséget kínált a mai problémákkal küzdő, a megújulást és az európai fejlődést, kibontakozást munkáló Magyarországnak számára!

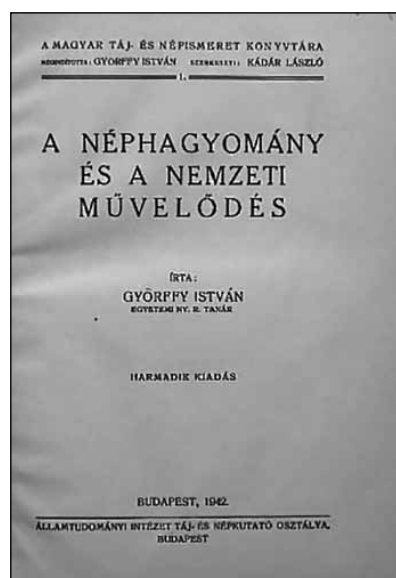
Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy egyes műveit ugyan a legmélyebb tudományos indítékkal dolgozta ki, de az I. világháború utáni szűkös viszonyok között csak akkor jelenthette meg a munkáját, ha a szövege a legszélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthattott. Szépirodalmi értékkel, népszerű-

en tudott fogalmazni. Talán ez leginkább a Nagykunság néprajzáról készített könyvében tükröződött. Később is szívesen jelentetett meg a néprajzi kutatásokat összegző írásokat olyan folyóiratokban, amelyeket a falvak népének, a földműves lakosságnak szántak. Ezekben világosan, népszerűen írt a halványuló, olykor gyorsuló módon bomló hagyományos kultúra értékeiről, a tradíció elemei tudományos vizsgálatának eredményeiről.

Györffy István egyik legmaradandóbb tudománytörténeti jelentőségű tette a magyar néprajz új útjának felfedezése. Amint arra Tálasi István professzor ismételtén rámutatott, Györffy István jelentősége elsősorban abban áll, hogy a földrajzi, az antropogeográfiai-emberföldrajzi stúdiumokon nevelődött, a természettudományi gondolkodásban iskolázott etnográfusoknak példát adott arra, hogy a történettudomány fegyverzetével is közeledjenek a hagyományos közösségek kultúrájához. A nagykunsági krónika című könyve és a nagyhatású település-néprajzi tanulmányai máig el nem múló sikerét éppen az biztosítja, hogy a kortársi jelenségeket a még élő emlékezet mellett a kora újkori és a 18-19. századi forrásokkal vetette össze.

Maga vállalta a népeletet megvilágító adalékok felkutatását, feltárását, és egyben feladatának tekintette az általa vizsgált új kútfők forráskritikáját is. Györffy István a mindenkor jelent a múlt adalékaival értelmezte. Györffy István munkásságának a másik fontos sajátossága abban áll, hogy a történeti források üzenetét a közeli múlt és a jelen hagyományos életmódú közösségeinek a mindennapi gyakorlata alapján fejtette meg, értelmezte. Munkássága kétségtelenül termékenyítő fordulatot váltott ki a magyar néprajz történetében. Az etnográfiát kivezette az evolucionizmus feltételezései világából, és a történeti tények talajára helyezte. Mind a történelem, mind a népelet kutatására új forrásokat kapcsolt be. Elsősorban a mezővárosok és a falvak világi és egyházi szervezetei, öngazgatási szervei iratanyagára alapozta kutatásait.

Kérdés lehet, mi ösztönözhetette erre az eredményes, ígéretes útkeresésre? Egyfelől voltak a kortárs histo-

rikusok között olyanok, akik biztató példát kínáltak. Takáts Sándornak a hódoltság korának népeletét bemutató, irodalmilag is veretesen fogalmazott közléseire utalhatunk. Nem lehetett kisebb a kolozsvári levéltáros, történész, Kelemen Lajos hatása sem. Györffy István egyetemi tanulmányait Kolozsvárott kezdte meg, s csak az első négy félév után iratkozott át a Budapesti Tudományegyetemre. Kolozsvári diákként kötött ismeretséget a pályája elején már jelentős munkákat alkotó Kelemen Lajossal, aki az Erdélyi Múzeum Egyesület titkáráként is tevékenykedett. (Kelemen Lajos előttem 1956 augusztusában igen nagy szeretettel és rendkívül meleg hangon emlékezett Györffy Istvánról.) Feltételezhető, hogy Kolozsvárott a történész Márki Sándor professzor is hatással lehetett a tájékozódó, ifjú Györffy Istvánra. Márki ugyanis a történeti bűvárlatai mellett nem idegenkedett a geográfiától sem. Györffy István előtt ő hívta fel elsőként a hazai tudományosság figyelmét a Fekete Körös völgyére, az ott élő magyar településekre.

Györffy történeti érdeklődésének volt más forrása is. A Nagykunság szülőtteként természetesen örökölte a karcagi, türkevei őseitől a helyi társadalom hagyományainak tisztelétét, a történeti tradíció megbecsülését. A középkori kun eredet tudatát az egész közösség nagy meggyőződéssel ápolta, hiszen a szabadságjogaik, kiváltságaik kulcsa rejtett ebben a tör-

téneti hagyományban. A helyi társadalomtörténet örökségéhez tartozott a középkori kun telepések emléke. Minden erre vonatkozó mozzanatot igyekeztek gondosan emlékezetben tartani. Hiszen megkísérelték mind a Nagykunság, mind az úgynevezett Hármaskerület népét jobbagysorba süllyeszteni a 17. század végén. A Habsburg uralkodó éppen a történelmi folyamatosság állítólagos megszakadására hivatkozva bocsátotta áruba a kiváltságolt Jászkunság területét, népét. Ugyan visszanyerték a területi, társadalmi autonómiát, de ezért nagy anyagi áldozatokat kellett hozniuk. Pénzben kellett visszavásárolniuk egykori kiváltságaikat. Meg kellett váltásuk a szabadságukat. A mezővárosi közösség a megváltkozás előkészítő időszakától nemcsak a szabadságjogokra ügyelt éberén, hanem a jogforrásul szolgáló tradíció eleve tartása érdekében is mindent megtett. A helyi mezővárosi iskolák tudatosan tanították a helyi közösség eredethagyományát, nevelésükben ügyeltek a kiváltságok megbecsülésére. Valóságos kultuszt alakítottak ki. A kun származástudat ápolására minden eszközt igénybe vettek, amivel egyben a földesúri hatalomtól független, a mezővárosi autonómia tudatos védelmét is szolgálták. Így a legtermészetesebb módon sajátos történeti érdeklődés gyökeresedett meg a helyi közösségek legszélesebb körében. Györfly István eszmélésétől ebben a közösségi hagyományban nevelkedett, míg egyetemre nem került.

Györfly István történeti érzékenységének volt más forrása is. Gyermek- és ifjúkora egyik alapélményévé vált, hogy az őt felnevelő közösség szembesült a 19. század II. felében kibontakozó nagy gazdasági, társadalmi átalakulások hatásaival, amit csak elmélyített a természeti környezet gyökeres változtatása is. Hiszen a Tisza és mellékfolyói árvízmentesítése, vízszabályozása alapvetően átforgatta a tájat. A középkortól megszokott ökológiai állapotok gyorsan megváltoztak. A nedves rétek, legelők, dús fűvű kaszálók száraz, ha nem éppen szikes pusztasággá váltak. A hagyományos nagyállattartás is emiatt folyamatos válságba került. A környezeti tényezők gyökeres átalakulása nem igazán kedvezett a földművesek tanyai gazdálkodásnak sem. Györfly István atyai és anyai családja is megszenvedte a gyökeres átalakulásokat. Gimnáziumi éveit idős nemzedékében különösen tudatosult a korszakváltás. Mindez elevebbé tette az idős nemzedék emlékeit. Az ifjú Györfly István jelenlétében az idős generáció tagjai eleven, élményszerű elbeszélésekben idézték a történeteket, emlékeztek a régebbi időszak ama jellegzetes sajátosságaira, amelyeket a változások kiiktattak, megszüntettek. Az etnográfussá váló fiatal múzeumi szakember számára szinte önkéntelenül kínálkozott, hogy a múltra emlékezők verbális történeteit a helyi, történeti források megvilágításába helyezze, kritikailag ellenőrizze. Akik elkápráztatták elbeszéléseikkel, történeteikkel, általában az 1820-as évektől a szemtanú hitelességével beszélhették el neki az átalakulásokhoz kötődő élményeiket, tapasztalataikat. Ez az idős nemzedék a saját észlelései mellett a nagyszülei szóhagyománya nyomán a 18. századi generációkról is hiteles emlékeket közvetíthetett. Nem keveset őriztek meg történeteiket a 16. és a 17. századi helyi eseményei világából. Szinte természetes adottságként kínálták fel magukat a helyi írott források, hogy az avatott kutatók a szóbeli hagyományt ellenőrizhessék. A fiatal Györfly István élt a kínálkozó alkalommal.

Györfly István családját sem kímélték a nagy változások. Édesapja híres szürszabó mesterként meg kel-

lett szenvedje az átalakulásokat, az életmódváltást. A cifraszűr iránti kereslet igencsak megcsappant. A közkedvelt, széles körűen használt ruhadarab a pásztorok rétegviseleteként is visszaszorult. Összezsugorodott kereslete is csak ideig-óráig maradhathatott fenn.

Köztudomású, hogy Györfly Istvánban feltámadt az igénye annak, hogy a késő középkort is megismerje. Kísérletet tett a korábbi időszak archeológiai emlékei kutatására is. Régészeti terepbejárást végzett. A késő középkor, a hódoltság elpusztult településhelyeit igyekezett meghatározni. Kísérletei nem maradtak eredménytelenek, ám az igazi áttörést ezen a téren Papp László, az ifjú régész, etnográfus az 1920-as évek végén valósította meg, amikor Kecskemét környékén sorozatosan tárt fel a hódoltság korában elpusztult falusi hajlékokat, új megvilágításba helyezte a késő középkor magyar néprajzát, művelődéstörténetét. (Módszertanilag külön kiemelendő, hogy Papp László egyszerre művelte a régészetet, a néprajzi kutatást, ám avatott levéltári forrásfeltáróként, elemzőként is becsületet szerzett magának. Nem hagyható említés nélkül az sem, hogy az élő, népi jogszokások kiváló kutatójaként is öregbítette tudományos hírnevét.)

Györfly István eredményes módszertani, szemléleti kísérlete az 1930-as évek elejétől mindinkább meghatározóvá vált. Papp Lászlóra már az imént hivatkoztunk is. Balogh István pályája nem különben szoros párhuzamot kínál. Debrecenben a Tisza István Tudományegyetemen történelem és földrajz szakon folytatta tanulmányait. Ecsedi István – a Déri Múzeum jeles kutatója, a néprajz egyetemi magántanára – támogatásával etnográfusként is kiválóan felkészült, s mentora biztosította számára, hogy a Déri Múzeum néprajzi tevékenységébe bekapcsolódhassék. Ám hosszú éveken át a középkori régészeti feladatokat is ellátta, folyamatosan szakavatott historikusként is tevékenykedett. Sőt magas szintű irodalomtörténeti és művészettörténeti munkásságra is vállalkozott. Talán nem véletlen, hogy évtizedeken át kiemelkedően eredményes levéltári vezetőként is dolgozott.

Balogh István ugyan a debreceni Tisza István Tudományegyetemen végezte stúdiumait, ám Györfly István nagyon korán felfigyelt a pályája elején járó ifjú kutatóra. Balogh István személyes visszaemlékezéséből tudjuk, Györfly István alaposan megbeszélte vele kutatási terveit. Tanácsokkal látta el továbbképzésével kapcsolatosan. Kutatásai kibontakozását azzal is igyekezett egyengetni, hogy a bécsi Collegium Hungaricum-ba egy teljes esztendőre ösztöndíjat biztosított a számára. Balogh István szerette volna szélesebb körű balkanisztikai kutatásokkal megbízni. Biztatására kiválóan megtanult románul és bolgárul. Támogatásának további terveit csak az akadályozta meg, hogy Györfly István 1939 őszen váratlanul elhunyt.

A történeti szemléletű néprajzi kutatást Tálasi István fejlesztette tovább. A következetes és a sokrétű történeti megismeréssel párosított néprajzi kutatást következetes filológiai pontossággal ötvözte. Azon az úton haladt tovább, amelyen az első lépéseket Györfly István tette meg. Nem volt véletlen, hogy Györfly István szoros munkatársi körébe vonta Tálasi Istvánt, és ismételten szorgalmazta, hogy a szerveződő kutatóintézeti hálózatban biztosítsanak számára kutatói, tudományszervezői beosztást, munkakört. Még a harmincas évek derekán bizonyította, hogy a történeti, levéltári forrásismeret rendkívüli előnyt jelent az etnográfus terepmunkájában is, hiszen a kortárs jelenségekre és az élő szóbeli hagyományra vonatkozóan pontosabb kérdéseket képes megfogalmazni. Többször bizonyította, hogy a történeti forrásvizsgálat nyomán szinte az elhalványult, a közösség nagy részében már akár el is felejtett emlékeket képes lehet a kutató előhívni. A jól kérdező etnográfus felfrissítheti az idős nemzedék emlékezését. Tálasi István kutatásait nagymértékben megkönnyítette, hogy magyar nyelvészeti alapképzétsége mellett kiterjedt finnugrisztikai, germanisztikai, szlavisztikai és turkológiai tájékozottságra tett szert. Előnyére vált, hogy járatos volt a közép-kori és az újkori latinitásban. Képes volt a latin tudományos irodalomban

is rendszeresen tájékozódni, így a hazai és az európai korai tudománykinccseit is felhasználhatta. Györfly Istvánnak az 1920-as évek elején végrehajtott biztató kísérletét tudományos rendszerré Tálasi István fejlesztette. A történetiséget a néprajz jelenségeinek rendszerezési elvévé emelte.

Úgy véljük, csak látszólagosan távolodunk el Györfly István életművétől, amikor az utódnemzedék jeles személyiségei közül néhány eredményes kutató, tudós örökségével is foglalkoztunk. Az ifjabbak teljesítménye bizonyítékkal szolgálhat Györfly István útkeresésének helyességéhez. Az 1922 óta lepergett évtizedek kutatónemzedékei néhány kivétellel azon az úton jártak, amelynek első úttörője Györfly István volt. Ugyan 1934-ben megadatott számára, hogy egyetemi katedrát szervezzen, de professzori munkáját szűk időhatárok közé szorította a mostoha sors. Egykori munkatársai sem annyira személyes tanítványai köréből kerültek ki, mint inkább azok közül csatlakoztak szép számmal hozzá, akik már az egyetemi képzésükön túljutottak, és a néprajzzal már megismerkedtek, akik a Györfly István kísérleteit, példáját igyekeztek folytatni. Ehhez jó lehetőséget kínáltak a harmincas évek derekától egyre népszerűbbé váló, intézményes gyűjtési, kutatási akciók.

A történeti megközelítés és a társadalmi valóság eleven, sokoldalú ismerete segítette hozzá Györfly Istvánt, hogy újszerűen szemlélje a településnéprajz jelenségeit. Ez segítette hozzá, hogy a településföldrajzban meghonosodott morfológiai, leíró szemléletet a történelmi források bevonásával máig maradandó eredményeket felmutatva meghaladhatta. A Nagykunság tanyáiról írott immár száz éves dolgozata is máig forrásértékű maradt. A kortárs szakirodalomból kiemeli, hogy a tanyát – a történeti források szállását – a mezővárosi közösségben betöltött szerepe, funkciója oldaláról igyekezett megközelíteni.

Györfly Istvánnak tudománytörténetileg el nem évülő tette volt, hogy 1926-ban, majd 1929-ben az úgynevezett *szálláskertes* vagy *kétbeltelkű, osztott beltelkű* településeket fontos

az egész magyar településtudományt új utakra indító tanulmányokban megragadta, leírta. Előbb a hajdúsági mezővárosok történeti forrásértékű kéziratok térképeit elemezte, és az értelmezésükhöz felhasználta az egykorú mezővárosok magisztrátusai tanácskozásairól készített jegyzőkönyvek feljegyzéseit. Utóbb a matyók településeiben is azonosította ezt a sajátos településtípust. (Sőt nem sokkal később a dél-borsodi Mezőség községeiben, mezővárosaiban is megellette a párhuzamba állítható jelenségeket. Azonban a széleskörű dél-borsodi gyűjtő munkájáról halála után már csak a rövid, töredékes jegyzeteit tehették közzé.)

Az 1926-ban publikált a Hajdúság *„kertes városait”* bemutató két tanulmánya nagy visszhangot váltott ki. A néprajz művelőin kívül a településföldrajz és a településtörténet kutatói mind a szemléletét, mind a módszerét magukévá tették. A nagy alföldi mezővárosok települeléseiben korábban nem jutott túl a kutatás a morfológiai osztályozáson. Györfly István megközelítése képes volt túllépni a formai jegyeken. A kertes városokban felfedezte a hajdani nagyállattartásnak alárendelt településrendszert. A település központi magjában az erődített templom körül csak lakóházakat telepítettek. Udvarokat eredetileg ki sem alakítottak, vagy csak legfeljebb a lakóházak körüli kis tereket kerítették el. Így a lakáson kívül semminek sem juthatott hely. A lakóházak tömbje mellé a helyi nagyállattartás istálló, ólas kertjei, szálláskertjei övezetét telepítették. Az istállókat befogadó gazdasági telkeket viszont tágasra mérték, akár meghaladhatták az egy, vagy a két holdat is. Itt tartották az egész gazdasági évben a kezes jószágokat, de egyben a leelőkről való késő őszi beszorulás után a kertekben biztosították a jószágállomány teletetésének a helyét, itt halmozták fel az állatok takarmányát is. A kertségi övezetben sokáig csak (a családonként is nagy létszámú) állatállomány befogadására alkalmas istállókat, ólakat emeltek. Ezek általában csarnokszerű, nagy, farazatos tetővel fedett építmények voltak. Az istállók vagy ólak nem csak az állat-

állományt fogadták be. Bennük élt a település férfi népe is. A jószágra éjjel, nappal felvigyáztak. Az istállóban egész éven át nyílt tűz égett. A tűz télen enyhíthette az istálló léghőmérsékletét, a meleg évszakban füstjével távol tudta tartani a jószágot és az embereket egyaránt zavaró bogarakat. A tűz egyben világítást is szolgáltatott.

Az istállókat, a „tüzelős ólakat” a település társadalmi életének fontos színtereként használták. A kertészgazdálkodás istállóiban szinte a férfitársadalom klubjaiként, fórumaiként is működtek. A közösség fontos döntéseit a jószág mellett a tüzelős ólakban folytatott rendszeres beszélgetéseken, eszmecsereken kovácsolták ki a gazdák. A nők, a gyermekek és az idősek a lakóházakban töltötték napjaikat. Ilyen módon a települések sajátos társadalmi megosztottságban éltek a mindennapjaikat.

Amikor 1926-ban Györffy két alapvető tanulmánya a *Föld és Ember* illetve a *Néprajzi Értesítő* évfolyamában megjelent, valósággal lázba hozta a településföldrajz, a településtörténet művelőit. Minden gondolkodó kutató előtt világossá vált, hogy a korábbi formai vizsgálatok helyett a településeket működtető alapvető gazdálkodási tényezőkre, társadalmi összefüggésekre kell figyelniük. Györffy István sem és az utódnemzedékek kutatói sem tudták azonban véglegesen és megnyugtatóan tisztázni, hogy az osztott beltelkű települések típusa keletkezését milyen időponthoz kössék. Györffy először a hajdúk révén a hódoltság védelmi rendszerével szerette volna magyarázni ennek a sajátos településrendszernek az eredetét. Ennek azonban rövidesen elment mondtak a kutatás tényei. Hiszen 1929-ben a matyókról írott tanulmányában már be kellett mutatnia, hogy ott is klasszikus formájában éltek a település térbeli megosztásával. Ám rövidesen világossá vált Györffy István számára, hogy a szálláskertesség Dél-Borsod tágabb környezetében is a hagyományos kultúrához hozzátartozott. Utóbb kiderült, hogy az osztott beltelkű települések variánsai Heves, Nógrád középhegységi régiójától Belső-Somogyig, Baranya mecseki körzetéig sokféle fellelhetők voltak.

Hellyel, közzel az 1920-as években ezt a települési rendszert még alaposan megfigyelhették. Sőt éppen a zempléni Tiszalúcon az 1944 decemberében bekövetkezett háborús pusztítás után is a hagyományos állapotok szerint történt a helyreállítás.

Györffy István megkísérelte a szálláskertességet az ősi nagyállattartó kultúránk hagyatékaként, nomád tradícióként is értelmezni. Ennek az eredeztetésnek azonban ellene vehető, hogy középkori okleveleinkben mindeddig nem lelték nyomát a települések belső osztottságának. Mindehhez a mai kutató csak annyit tehet hozzá, hogy az újabb adatok arra vallanak, hogy a megosztott, kétbeltelkű települések a középkori eredetű mosoni németység, a Pozsony megyei, Morva mente szlovák községeiben is felbukkantak. Ugyancsak gyakran éltek a 17. és a 18. század folyamán hazánkban megtelepedett nemzetiségi közösségek is annak a lehetőségével, hogy megosztott beltelkű helységeket alakítsanak ki. (Például a Bácskában találunk reá szép példákat.) Jellegzetes, hogy a kincstári, kamarai telepítések esetében még akár a sakktablás mérnöki kitérésű településekben is éltek a kétbeltelkesség megoldásával.

A magyar tudománytörténet sajátos helyzetéből fakad, hogy Györffy István ugyan a 20. századi kutatás számára felfedezte ezt a sajátos településrendszert, ám egyre világosabb, hogy a 19. század induló hazai tudományossága már észlelte, szabatosan leírta az osztott beltelkű, szálláskertes településtípust. Elegendő lehet számunkra, ha a Tudományos Gyűjtemény 1823-ban megjelent *Magyar régiségek nyomozása* című jeles tanulmányára utalunk, amelyet minden biztonnal Kölcsey ifjúkori barátja, iskolatársa, Kállay Ferenc, a tudós jogász, historikus, a magyar és a székely múlt lelkes bűvara alkotott. Nem kisebb a jelentősége annak sem, hogy Horváth Mihály a 19. század híres történésze, akadémikusa (választott csanádi püspök, a szabadságharc magyar kormányának vallás- és közoktatásügyi minisztere) a francia társadalomkutató, az európai munkás életmód szenvedélyes feltárója, Le Play számára

készített leírásában az egykorú mezőváros telkes jobbágyát szálláskertes település lakójaként jelenítette meg. Az persze sajátos, hogy ezekről és a még hosszan sorolható jeles előzményekről a magyar tudományos közélet megelégedett. A 20. század elejének tudományossága látóköréből ez a sajátos, akkor még sokféle virágzó állapotában tanulmányozható településtípus is kiesett. Györffy István érdekeit alig csökkentheti, ha tisztázzuk, hogy „csak” ismételt felfedezésével nyitott új fejezetet a településnéprajz és a településtudomány történetében.

Ugyan a kertés, szálláskertes vagy osztott beltelkű, kétbeltelkes településtípus eredete és az újkor előtti múltja még sok tisztázandó kérdést tartogat ma is, de mindez nem homályosíthatja el Györffy István érdemeit. Még kevésbé feledkezhetünk meg arról, hogy településnéprajzi tanulmányaival rendkívüli hatást gyakorolt a kortárs magyar tudományosságra. A települések belső osztottságának vizsgálatában olyan szemléletet és módszertant alkalmazott, amivel megpezsztítette az egész magyar településkutatást is. Az egykorú geográfusok, történészek, szociológusok, építészek, településtervezők egész sorát lelkesítették eredményei, szemléleti, módszertani újításai. Eredményeinek súlyát bizonyíthatja az, hogy még ma is foglalkoztatják az általa felfedezett jelenségek és az általa felvetett problémák kutatókat, nem vették le a napirendről ezt a problematikát a társtudományok képviselői sem.

Györffy István kutatásaiban nem kisebb szerepet játszott a néprajzi csoportok vizsgálata. Még a Nagykunságot bemutató nagy sikerű könyve előtt klasszikussá váló tanulmányokban ismertette Dél-Bihar, a Fekete-Körös völgyének magyar nyelvsziget településcsoportját. Itteni vizsgálódásainál igazolható legelőbb, hogy a helyi levéltári forrásokat is vallatóra fogta. Terepmunkája alaposágát jellemezheti, hogy az egykori térképvázlatok és jegyzetei alapján Keményfi Róbert a kilencvenes években megismételte adatfelvételt, rögzíthette az 1910-es évek után bekövetkezett változásokat. Györffy Ist-

ván vizsgálati módszerére jellemzőnek tarthatjuk, hogy az általa vizsgált valamennyi községet telekről telekre bejárta. Telkenként, házanként rögzítette az alapadatokat. Terepmunkája során kiváló fényképlemezeket is készített, hogy megörökíthesse a település, építkezés, viselet vizuálisan megragadható jelenségeit. Emellett a helyi temetők sírjeleit is gazdagon rögzítette. Nem is véletlen, hogy a Fekete-Körös völgyi magyarsággal foglalkozó tanulmányait ismételtelen megjelentették, a nyolcvanas évek végén (a nem régen elhunyt) menyé, Györffy Györgyné, Ruitz Izabella önálló könyvvé szerkesztette. Györffy István Fekete-Körös völgyi kutatásait máig a legteljesebb nyelvsziget elemzéseként tarthatjuk számon. Sajátos problémákat vetett fel a tömbmagyarságtól elszigetelt, román népi környezetben élő magyar csoport kulturális fejlődése is. Nem kevésbé fontos lehet annak a mérlegelése, hogy miként helyezhető el a Kelet-Alföld és Erdély között a Fekete-Körös menti magyar települések füzére. Szerencsés pillanatban még az I. világháború éveit alatt közzé tette tanulmányait, amikor tudományos folyóirataink (Földrajzi Közlemények, Néprajzi Értesítő) még nagylélegzetű tanulmányorozatok kiadásához megfelelő anyagi tartékokkal rendelkeztek. Györffy István a Fekete-Körös völgyi magyar nyelvszigetet többek között azért is nagy figyelemmel kutatta, mert meggyőződése szerint korai, folyamatosságát megőrző településeggyüttest mutatható be, amelynek népe Lippa, Soly mos, Borosjenő, Várad erősségeinek eleste, török kézre kerülése, sőt az erdélyi fejedelmi hatalom tudatos kiűrtési, áttelepítési intézkedései ellenére is fenntarthatták a kontinuitásukat.

Az 1920-as években a borsodi matyó néprajzi csoportot dolgozta fel szintén rendkívüli alapossággal, sokoldalú megközelítéssel. Mezőkövesd, Tard és Szentistván csoportképződése a Fekete-Körös menti magyar nyelvszigettel vagy a Nagy-kunsággal szemben újkori eredetűnek bizonyult. Mindhárom település társadalmi, települési rangja, történeti hagyománya eltérőnek mutatkozott. Közös vonásaik csak azon bontakozhattak ki, hogy

az újjanépesedésük után mind a három község katolikusként illeszkedett a tágabb környezet kálvinista reformátusságába. Egyben mindegyiküket nagyon erősen korlátozta a földesúri uradalom, így valamennyien rákényszerültek arra, hogy a határaikon kívül summás munkával is kiegészítsék otthoni földjeik szerény jövedelmét. A jobbágyfelszabadulás után a sajátos helyi népművészet, viselet a közösség összetartozásának szimbólumává vált. A 19. század végén, a 20. század elején már idegenforgalmi látványossággá nőtte ki magát. Györffy István a csillogó felszín mögött a helyi hagyományos társadalmat, a tradicionális gazdálkodást, a települési és az építkezési kultúrát rendkívüli alapossággal feltárta. Éppen 80 éve 1929-ben tette közzé a Szegeden megjelent Népünk és Nyelvünk c. folyóiratban az egyik első matyókról írott összefoglaló tanulmányát.

A megváltozott, mostohábbá vált körülményeket jól jelezheti, hogy Györffy István lényegesen hosszabb időt tölthetett terepmunkáival, nagyobb anyagot halmozhatott fel, mégis csak szerényebb, rövidebb beszámolókat jelentethetett meg. Jellemző, hogy egykori munkatársa, Fél Edit Györffy István tárgyi gyűjtéseire, fényképfelvételeire, hátra hagyott kéziratára, jegyzeteire alapozva 1952-ben önálló könyvet jelentethetett meg. A könyv tartalmát gazdagabbá tehetette Fél Edit azzal is, hogy sok régi fényképet közölt abból a gazdag és megbízható adatbázisból, amit Györffy évek munkájával teremtett. A matyók körében még a néprajzi gyűjtések előtti évtizedekből összegyűjtötte a családok régi fotográfiáit. Így évtizedekkel növelhette a megbízhatóan elemezhető korszak időbeli határát. (Györffy István: Matyó népviselet. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Fél Edit. Budapest, 1956.)

Györffy István valamennyi néprajzi csoporttal foglalkozó tanulmányát jellemzi a sokoldalú megközelítés. Kortársainál részletesebb anyagfeltárást végzett. A helyi gazdálkodástól az anyagi kultúra különféle ágain át a folklór jelenségeig igyekezett az adott csoportot jellemezni. A legelső

között ismerte fel, hogy a csoportképződésnek, a helyi öntudat kialakulásának társadalmilag, történetileg meghatározott útjai működtek, a kutatásnak az ebben megmutatkozó sajátosságokat is meg kell ragadnia. Hiszen ezzel a pusztán leírásnál túl magának a népi kultúrának a legbensőbb folyamatait ismerheti meg a figyelmes, vizsgálódó kutató.

Györffy életművének jelentős eredménye volt, hogy a földművelés mindennapos hagyományos tevékenységét is bevonta a rendszeres vizsgálatok körébe. Sőt a leírásnál, érdemes kísérletet tett a szélesebb körű történeti összefüggéseket elemző vizsgálatára. Az alföldi hagyományos gazdálkodás arató műveletei, szemnyerési eljárásaira fordított kiemelt figyelmet. A kaszás aratással és a nyomtatással foglalkozott előszere-tettel. Kállay Ferencig visszanyúlóan etnogenetikai összefüggéseket sejtett. Ugyan később fény derült arra, hogy a kasza csak a késő középkorban vált szokványos arató eszközzé, ám ebben a hazai agrárfejlődés egyik fontos európai összefüggésben is kiemelkedő sajátossága mutatkozott meg. A Györffy István által szorgalmazott kutatások végül a módszeres, rendszeres vizsgálatok révén az egész magyar agrártörténet jobb megértéséhez vezettek el.

Ha Györffy István tudományos hagyatékát értékeljük, aligha hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egész pályája folyamán érdeklődéssel figyelte a különféle népművészeti ágazatokat. A 20. század elején, pályája kezdetétől érezte, hogy gyorsuló ütemben bomlik a hagyományos kultúra, a népművészet válságba kerül, hiszen a mesterei megrendelők nélkül maradnak, a patinás műhelyek legfeljebb vegetálhatnak, nem tudnak újabb alkotó nemzedéket nevelni. Az ízlésváltás pedig akár a legszebb emlékeket is a kiselejtezés sorsára juttathatja. Bármerre járt, szívesen vállalkozott leletmentésre. A Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben számos szép emléket őriznek, aminek Györffy volt a megmentője.

A népművészet témakörében máig felül nem múlt hatalmas mo-

nográfiaát szentelt a szűrszabóságnak, a szűrhimzésnek. Családi indíttatása nyilvánvaló. Édesapja jeles szűrszabómester volt, és egyben áldozata a mesterség 19. század végi hanyatlásának, az öltözködési ízlés gyökeres megváltozásának. Györffy István belülről ismerte a mesterség karcagi, nagykunsági gyakorlásának alapproblémáit. Esmélésétől áttekintése volt a szűrhimzés technikai megoldásairól. Jól ismerte a díszítőelemeket, a kompozíciók elrendezés elveit. Szinte pályakezdő múzeumi tisztviselőként a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával arra vállalkozott, hogy a Néprajzi Múzeum számára az egész magyar nyelvterületről lehetőleg teljesnek mondható szűrgyűjteményt állítson össze úgy, hogy a különböző tájak eltérő gyakorlatot folytató műhelyei és a díszítő eljárásokban mutatkozó sajátosságok is tükröződjének a múzeumi őrizetbe kerülő darabok együttesében. Természetesen a mesterség műhelymunkáinak a szerszámaira is éppen úgy kiterjedt a figyelme, amint az értékesítés és a vásárlás felszerelési tárgyait is igyekezett közgyűjteményi őrizet alá venni. Az egykorú mesterek mintakönyveiből is törekedett minél több darabot felderíteni, múzeumba vinni.

Hatalmas anyagismeretére alapozott összefoglaló kézikönyve a magyar népművészet egyik máig túl nem szárnyalt alpművének bizonyult. Györffy István monográfiája *Magyar népi himzések I. A cifraszűr* Budapesten, 1930-ban látott napvilágot. Az egész magyar nyelvterületről alapos, kimerítő ma is igen korszerű összefoglalást nyújtott. Nem véletlen, hogy újabban reprint kiadását is közre kellett adni.

Györffynek a szűrhimzésről, a szűrviselétről készített összefoglaló könyve eleve túlmutatott a népművészet egyetlen sajátos műfaján. Hiszen a szűr viselése 1849 után rövidebb ideig a nemzeti ellenállás szimbolikus gesztusának számított. A nemesi rétegek, az arisztokrácia és a nemzeti polgárság öntudatos tagjai is magukra öltötték, hogy az elnyomással, az önkényuralommal való szembenállásukat kifejezzék. Nem kisebb volt a jelentősége annak sem, hogy ugyan a szűr készítésének, viselésének mély,

sok száz éves gyökerei voltak, mégis a 19. századi, ismert, díszes példányok dekoratív elemei, kompozíciói szervesen beleágyazódtak a 18. és a 19. század fordulójára körüli és az azt követő kisvárosi, mezővárosi, céhes iparművészet törekvései világába. A néprajzi muzeológia hivatott képviselői ezzel mindig is tisztában voltak. Velük szemben egyes képző- és iparművészek kritikátlanul, romantikus indíttatásból mind a szűrhimzések mind a szűcsornamentika motívumait, kompozícióit ősi, őstörténeti eredetű díszítőként kísérelték meg értelmezni. Györffy István (akár csak céhbéli kutatótársai, múzeumi kollégái) következetesen kitartott a történetileg igazolható, a tudományos módszerekkel hitelesen megragadható tények képviselete mellett. Noha nem vonta kétségbe, hogy a népi díszítő művészetnek van archaikus, akár joggal „ősinek” is nevezhető rétege, ám rámutatott, hogy bár a magyar népművészet legjellegzetesebb, legsajátosabb megjelenési formái közé tartozik a cifraszűr, himzésének motívumai, kompozíciói csakis az európai ízléstörténet összefüggéseibe ágyazva értelmezhetők. A magyar népi kultúrát, benne a népművészetet nem választotta el sem az egyetemes magyar fejlődéstől, de nem is állította szembe az évezredek európai örökségünkkel sem. Ez motiválta szerző- és szerkesztőtársait, Viski Károlyt, Bátky Zsigmondot, amikor 1928-ban a prágai nemzetközi népművészeti kongresszus alkalmából összeállították a magyar népművészet reprezentatív, idegen nyelven is közzé tett kötetét.

Mind a szűrhimzéseket feldolgozó kötetet, mind a nemzetközi népművészeti kiadványt szerencsés körülményeknek köszönhetően az egykorú hazai nyomdászat igényes teljesítményeként jelentették meg. A húszas évek megpróbáltatásai közé tartozott, hogy a nemzeti valutánk, a korona elértéktelenedése miatt mind a Néprajzi Múzeum, mind a Magyar Néprajzi Társaság elvesztette a hajdani támogatók bőkezűen felhalmozott pénzadományait, értékpapírokba fektetett fedezetét. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatása is annyira elapadt, hogy emiatt a néprajz alapfolyóiratainak megjelentetése

is rendkívüli nehézségekbe ütközött. Györffy István áldozatkészségére és elszántságára jellemző, hogy családi örökségéből, földje jövedelméből a Néprajzi Múzeum számára színes ábrák sokszorosítására is alkalmas házi nyomdát vásárolt. A múzeumi altiszteket személyesen tanította be a gépezet kezelésére. Hosszú időn át a Néprajzi Múzeumnak a magyar népművészetet műfajonként, gyűjteményi csoportonként bemutató füzet sorozatát ezen a gépen Györffy István irányításával állították elő, jelentethették meg.

Nem kis szerepe volt abban, hogy az egykorú művelődéspolitikusokat rávehették arra, hogy az Egyetemi Nyomda vállalkozásában az úgynevezett hungarológiai sorozatban megjelentethették a magyar etnográfia és folklorisztika első szintézisét *A magyarság néprajza* négy kötetét 1933 és 1937 között. A megjelenés 10. évfordulójára már elhagyhatta a nyomdát egymásután kétszer is az átdolgozott, illusztrációs anyagában és irodalmi hivatkozásaiban lényegesen gazdagabb tartalmú második kiadás. A bővítés – az értő olvasó előtt az első futó áttekintésre nyilvánvaló lehet – jórésztben Györffy Istvánnak volt köszönhető, hiszen elsősorban volt doktorandusai és egykori tanítványai munkáira hivatkoztak a bővítésben.

Györffy Istvánt az egyetemi közélet és a tudománypolitika felelős irányítói, egyben a hazai szellemi élet előremutató egyéniségei már a húszas évek derekán bevonták a felsőoktatásba. A társtudományi tanszékek vezető professzorai előbb rendszeresen felkérték, hogy előadásokat hirdessen, majd magántanárként habilitálták. 1934-ben nyilvános, rendes tanári kinevezéssel a szaktudomány professzora lett a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Lehetővé tették számára, hogy a néprajz első budapesti tanszékét megalapíthassa.

Az egyetemi katedra felszabadította a múzeumi tevékenység számos terhe alól, de egyben új feladatok egész sorát róta reá. Ugyan csak öt tanévet biztosított a számára a sors, mégis a rövidre szabott egyete-

mi szolgálata is emlékezetes marad. Ugyan a kortársak visszaemlékezései szerint nehezen barátkozott meg az egyetemi előadói munkával. Egykori növendékei szerint számára napi küzdelmet jelentett a folyamatos prelegálás, nem volt könnyű az előadói stílusa. Viszont hallatlan érzékkel szervezte az ifjúság terepmunkáját. Emlékezetes kirándulásokat, tanulmányutakat, terepgyakorlatokat, gyűjtéseket szervezett a tanítványai számára. Szakos hallgatói mellett szívesen látta a más tanulmányokat folytató egyetemi polgárokat és a fiatal szakembereket is. Mágnesként vonzotta maga köré az egyetemi ifjaknak azt a rétegét, akik valamely szakon végeztek már, ám a néprajz iránt elkötelezett érdeklődést tápláltak, vagy az etnográfát társdiszciplínaként a kutatásukban hasznosíthatták, vagy a vidéki Magyarország problémái foglalkoztatták őket. Amint már utaltunk rá, jogászok, szociológusok, közgazdászok is keresték a társaságát, szívesen kapcsolódtak kutatásaihoz, tudományos vállalkozásaihoz. Jellemző, hogy tanársegédei közül az egyik a Zeneművészeti Főiskolát is elvégezte, a másik korábban a Műegyetemen építészmérnöki diplomát szerzett.

Bizonyos, hogy a harmincas évek második felében a budapesti Bölcsészettudományi Kar legnagyobb hatású professzorai közé tartozott. Valóságos tábor szerveződött köréje azok közül az egyetemi ifjak közül, akik nem kívántak a néprajzban, a folklorisztikában elmélyedni, de érdekelték őket a kortársi valóság, izgatta őket a vidéki Magyarország állapota, jövője. Keresték a társaságát, akik fiatal értelmiségiként a kortárs agrártársadalom problémái iránt érdeklődtek, akiket a nemzeti lét alapkérdései foglalkoztattak. Nem kevesen csatlakoztak hozzá a kisebbségi sorban élő fiatal értelmiségiek, egyetemi hallgatók közül. Györffy István az ő felkészülésükben nem csak azért tudott segítséget nyújtani, mert jól ismerte a magyar nyelvterület határon túli részeit, hanem nyomon követte a szomszéd nemzetek kutatásait. Jó kapcsolatokat tartott a szomszéd államok nem magyar szakembereivel. Szívén viselte, hogy a fiatalság jól és alaposan tájékozódjék a közép-európai és a délkelet-európai

tudományos kutatás világában. Szorgalmazta a külföldi kutatókkal való személyes kapcsolatokat. Egykori vendégei közül a bolgár Chriszto Varkarelszki professzor a hatvanas években is szívesen emlékezett találkozósaikra.

A körülötte gyülekezőket jól jellemezheti a korszak parlamenti vihart kavarázó vállalkozása, a Táj- és Népkutató Központ nevezetes, 1938-ban megrendezett kiállítása. Ugyan abban geográfusok, közgazdászok, jogászok és a közigazgatás ifjú szakemberei is bőven részt vállaltak, de nem kis részben járultak hozzá a kiállítás anyagához az etnográfusok. A kiállítás installációjának megszervezésében, kivitelezésében – csak egyetlen példaként idézzük – nagy szerepet vállalt tanársegéde, Vargha László. A kiállítást felelősséggel támogató professorok között maga Györffy István is szerepet vállalt.

A kiállítás egyfelől reális kritikáját adta a dualizmus óta eltelt évtizedek magyar társadalomfejlődésének, gazdasági életének. Egyben a bírálaton túl a jövő, demokratikus Magyarország reformjának távlatait is felvázolták a kiállítás tematikai egységei. A kiállítás hatalmas érdeklődést váltott ki. Az egykori értelmiség tömegeit vonzotta a bemutatott anyag. A megjelenített mondanivalót általában osztatlan elismeréssel fogadták, magukévá tették. A bemutatást tudományos és politikai sikerként ünnepelték, a jövő fejlődésének biztató jeleként ítélték meg. Disszonáns mozzanat csak abban mutatkozott, hogy

az Országos Mezőgazdasági Egyesület (az OMGE) néhány korszerűtlenül gondolkodó – csak a nagybirtok érdekeire koncentráló – hangadója a kritikai észrevételeket és a sugalmazott javaslatokat politikailag elfogadhatatlannak ítélte. Parlamenti interpellációban heves támadást indítottak a kiállítás miatt. (Olyan vihart támasztottak, amely a geográfus hallgatók személyén keresztül az akkor éppen a kultuszminiszteri tisztet betöltő Teleki Pált is majdnem lemondásra kényszerítette. Teleki csak úgy védhette ki a támadást, hogy a parlamenti vitában letagadta, hogy előzetesen ismerte volna a kiállítás anyagát. Úgy állította be, elfoglaltságával és bizalmával visszaéltek tanítványai. Szigort mímelve látványosan miniszteri hatalmával élve „betiltotta” a kiállítást. Valóságban a betiltást a kiállítás eredetileg tervezett nyitva tartás dátuma utolsó napja délutánján rendelte el a miniszteriális igazgatás. Így a tiltás csak az esetleges meghosszabbítást lehetetlenítette el. – Györffy István egykori közvetlen munkatársai, elsősorban Vargha László arról számolt be, hogy a kiállítás megnyitása előtt a tárlat teljes szöveg- és ábraanyagát, térképeit Teleki Pál tételesen át tanulmányozta. Egyetlen észrevételt tett. A kiállítás kijáratánál felállított Petőfi szobor háttéréül kifeszített textil színnel volt elégedetlen. Nyomatékosan kérte a kicserélését, amit természetesen azonnal teljesítettek is. Mindezeket azért tartottuk fontosnak rögzíteni, hogy érzékeltethessük milyen nehéz társadalmi, politikai közegben

A karcagi Györffy István Nagykun Múzeum, névadója szobrával

kellott Györfly professzornak tevékenykednie.)

Györfly István a politikai botrány időszakában is és azt követően is kitartott a jövőt képviselő diákok mellett, s mindent megtett azért, hogy a bekövetkező retorzió után is a fiatalok módszeres kutatási lehetőségeit biztosíthassák. Környezetében a magyar és az európai társadalom aktuális kérdéseiről nyílt viták folyhattak. Nem egyszer kijelentette, az egyetemi oktató, a professzor nem tilalomfa. A parlamenti vihar után megszüntették a Táj- és Népkutató Központot, amelyet eredetileg rajta kívül Teleki Pál és Magyary Zoltán professzor irányított. Utóbb kellő diplomáciai ügyességgel Györfly mégis kimódolta, hogy az intézmény a vezetése alatt Táj- és Népkutató Intézet néven tovább is folytathassa a tevékenységét.

Szinte szimbolikusan tarthatjuk, hogy Györfly Istvánt a halála körüli napokban a paraszti sorból az egyetemre került fiatalok kollégiumának megteremtése foglalkoztatta. A II. világháború kitörése előtt egy megújuló, erkölcsében, közéletében megtisztuló, európai léptékben fejlődő, független, polgári Magyarország megteremtői gyülekeztek körülötte. Az I. világháború utáni finn, észt, svéd vagy dán fejlődés hazai megismétlését remélte, amikor váratlanul derékba tört az élete.

*

Györfly Istvánt, a szaktudóst, az egyetemi tanárt, a magyar nemzetért, a magyar államért felelősséget érző embert mélyen elgondolkoztatta és aggodalommal töltötte el az Anschluss, Ausztria náci bekebelezése. Terepjárásai közben észlelte, hogy a Harmadik Birodalom különféle legális és informális csatornákon keresztül hazánkban egyre szélesedő ellenséges propagandát fejt ki, amely hol rejtetten, hol nyíltan nem csak a legális magyar kormányzatot és politikát vette célba, de egyre erősebben a magyarság ellen is irányult. Kétségbe vonták a magyar államiség történeti teljesítményét, hagyományainak értékét, a magyar kultúra és a tudomány eredményeit. Györfly

Istvánnak korán felrémlt, hogy a magyar társadalomnak reálsan számolnia kell azzal, hogy a nemzeti szocialista hatalom folyamatos gazdasági, politikai nyomás alatt fogja tartani Magyarországot, mind szélesebb körű közvetlen politikai befolyásra törekszik, s utóbb kísérletet tehet az ország legális kormányának megdöntésére, akár katonai megszállásával is számolni lehet. Tisztában volt azzal, hogy a magyar nemzetnek fel kell készülnie arra, hogy kellő eréllyel ellenállhasson. Szükségét érezte annak, hogy a magyarság kulturális, társadalmi öntudata megerősítésére sürgős és tervszerű intézkedéseket tegyen a magyar kormányzat, kitüntetetten a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. 1938-ban emlékiratot terjesztett a kultuszárca miniszteréhez. 1939-ben memorandumát – mondhatjuk: szellemi végrendeletét – önálló füzetként több kiadásban ismételtlen meg is jelentették.

Györfly Istvánt többek között aggasztották az ismételtlen napirendre tűzött faji törvények is. Mind a korábbi múzeumi szolgálati helyén, mind a Magyar Néprajzi Társaságban következetesen megkülönböztetés nélkül együttműködött minden jó szándékú, tisztességes kutatóval, a néprajz ügyének pártolójával. Az Ethnographia és a Néprajzi Értesítő hosszú időn át azért tudott rendszeresen megjelenni, mert a karcagi nyomdással, a legendás Kertész bácsival – akit a vészkorszakban elpusztítottak – évtizedes bizalmi kapcsolata volt Györfly Istvánnak. Nála jelent meg 1922-ben a Nagyknuságról írott emlékezetes könyve is. (Kettejük jó kapcsolata alapján a költségvetési megszorítások időszakában is hitelben elvégezte a Kertész cég a munkát mind a Néprajzi Társaságnak, mind a Néprajzi Múzeumnak.) Tanítványai, hallgatói körében minden egyetemi polgárt személyválogatás nélkül támogatott, segített. Munkatársaitól, diákjaitól megkövetelte, hogy előítéllettől mentesen közeledjenek mindenkihez. Zsidó származású hallgatói közül többen még az 1980-as években is szívesen emlegették, hogy Györfly István tanszéki környezetében, a hallgatói és a kutatói közösségben egyenrangú, megbecsült,

védett helyzetben végezhatték a munkájukat. Györfly minden hivatalosan szervezett kutatói vállalkozásban bevonta őket. Az egyik emlékező kiemelte, hogy professzoruk a környezet minden tagjától elvárta, hogy humanista módon viselkedjenek.

Györfly István emberi arculatára jellemző lehet, hogy amikor látta, hogy származásuk miatt súlyos hátrány érheti az általa nagyra becsült személyeket, már 1938-ban, 1939-ben igyekezett segíteni. Az I. világháború idején a román hadsereg erdélyi betörése során keletkezett károk felmérésében hivatali kötelességből részt kellett vennie. Pontosan ismerte, hogy a harci cselekmények és a különféle atrocitások során mely erdélyi községekben pusztultak el a családi levéltárak és az egyházi anyakönyvek. A veszélyeztetett személyek védelmére olyan genealógiákat állított össze, amelyek leszármazási tételeit a források alapján formálisan lehetetlennek bizonyult ellenőrizni. (Kelemen Lajos kedves humorral emlékezett, hogy néhány Györfly féle összeállítással találkozott, számára a nagy anyagismerettel rendelkező historikus számára nyilvánvalóvá vált az első áttekintésre a konstrukció történeti ellentmondásssága és ellenőrizhetetlensége, de egyben érzekelte a nemes szándékot is. S természetesen vállalta a „cinkos” hallgatást is.) Mindez apró anekdotikus mozzanatként is tudomásul vehető volna, nem is kellene említenünk. Ám nem hagyhattuk figyelmen kívül, hiszen az 1970-es években egy rendkívül tehetséges kutatónk nyilván politikai karrierre számítva – a már akkor is közismert tényekkel dacolva – Györfly Istvánt nyeglén lefasisztázta.

Györfly István emlékirata, illetve kiadványa egyfelől a népi, nemzeti identitás megőrzését, megerősítését igyekezett szolgálni azzal, hogy számot vetett, miként lehetne a tradicionális életformától távolodó hazai társadalmat a hagyományok ismeretére, a közösségi, a népi kultúra birtokbavételére, megbecsülésére nevelni, hogy ezzel is erősíthesse a nemzet szellemi kohézióját. Alapot kívánt teremteni a náci ideológiával szembeni lelki ellenállásnak. Javaslatokat tett arra, hogy a magyar nép öntudata

elmélyítése érdekében sajátos hagyományok, közösségi szokások életben tartását, felújítását biztosítsák. Az elmúlt 70 év távlatából nézve egyes ajánlásai ma talán naivnak tűnhetnek. Más javaslatokat túlhaladt az idő, hiszen az egykor virulens szokások, hagyományelemek elhaltak, olykor már az emlékezetből is kiestek. Maga az egész magyar társadalom szerkezetében is, összetevő elemeiben átalakult, megváltozott, és nagyon eltávolodott a harmincas évek világától. Mégis az egykorú közegben Györfly István tette, szándéka rendkívüli jelentőségű és példaadó volt. Tette sarkallt, tartást sugallt, veszélyre figyelmeztetett, a felvetett problémák továbbgondolására ösztökölt. Nem járunk messze az igazságtól, ha párhuzamot látunk Györfly István javaslatai és Bartók Béla, Kodály Zoltán művészeti törekvései között. (Érdeemes nyilvántartanunk, hogy Györfly István korai gyűjtő tevékenységét ugyanazok a VKM tisztviselők támogatták, akik a nagy zenészek esetében a népi dallamok gyűjtéséhez, folyamatos terepmunkájához nagyvonalú segítséget biztosították, hogy huzamosan népzenei kutatóúton lehessenek. Olyan feltételeket teremtettek a számukra, hogy nem korlátozta őket a Zeneművészeti Főiskolán oktatói lekööttségük. Györfly István ipolysági kutató útja nyomán került sor Bartók Béla Hont megyei népzenei gyűjtésére.)

A nemzeti, a táji és a helyi hagyomány alapos ismeretétől várta többek között a nép önbecsülésének elmélyülését. Ám Györfly István számolt azzal, hogy a 19. század második felétől a mind nagyobb ütemű életformaváltás a hagyományos műveltség, a kultúra, a közösségi tudás korábban természetes elsajátítását fokozatosan akadályozta, vagy már ellehetlenítette. Arra a meggyőződésre jutott, hogy az óvodai, iskolai nevelésnek kellene módszeresen pótolnia a korszerű identitás megalapozásához, megerősítéséhez nélkülözhetetlen tradicionális kulturális elemek megismertetését, minél szélesebb körű elsajátítását. Györfly István hetven éve megfogalmazott nemzeti nevelési nézeteinek ma is vannak/lehetnek aktuális üzenetei. A globalitás világában

talán még fontosabbá vált a helyi sajátosságok tudatosítása, a kulturális értékek védelme, a közösségi hagyományok tervszerű elsajátításának biztosítása. Tudomásul kell vennünk, hogy a jövőben a helyi közösségek szocializációs szerepének súlya rendkívül megnövekedhet, viszont az utóbbi évtizedek folyamán a történelmileg kialakult község-hálózat erősen meggyengült, a népesség tömeges áttelepülése, meg-megújuló vándormozgalma a tradíciók átvételét, birtoklását rendkívül nehezíti. A tudatos nevelés aligha nélkülözhető. Györfly István a művelődéspolitikai koncepciójában sokat merített szülőföldje, a Nagykunság tudatos hagyományápolásának évszázados, meggyökeresedett rendszeréből. A kun származástudat ébrentartása a kiváltságolt települések természetes védekezése volt.

Györfly István jól ismerte, hogy a finn, az észti, a svéd, a norvég, vagy a dán társadalom fejlődésében milyen nagy energiákat szabadított fel a hagyományok mind tudatosabb megbecsülése, megőrzése, folyamatos, nemzedékről nemzedékre való elsajátítása. Egész Skandinávia és az egész Baltikum polgárosulásának, demokratizmusának a legfontosabb szellemi erőforrása a hagyomány, a múlt örökségének megbecsülése, folyamatos ápolása volt. Mindegyik felsorolt állam az eltérő adottságaik ellenére elszegényedő paraszti társadalomként érték meg a 19. századot. Belső problémáik és szegénységük miatt nem elhanyagolható tömegeik sokáig csak az amerikai kivándorlással fordíthattak a sorsukon. A 19. század végére, a 20. század elejére kisebb-nagyobb áldozatok árán megindultak az európai felzárkózás útján. A II. világháború után kontinensünk élvonalába emelkedtek, anélkül, hogy a tradícióikat feladták volna. (Jellegzetes lehet Észtország példája is. Ugyan a nemzeti önállóságot hosszabb ideig nélkülözni volt kénytelen az észti társadalom, a betagoló államban is országukat a legfejlettebb térségként tartották számon.) Györfly István nem véletlenül igyekezett munkatársainak finn, svéd ösztöndíjat biztosítani.

Györfly István világosan érzékelte, hogy a hazai társadalom ellenálló

képessége nem csak a nevelésen múlik. Tudta, hogy a kortárs társadalmat milyen érdekellentétek, feszültségek osztják meg. Tisztában volt azal, hogy a társadalmi feszültségeink megannyi támadási pontot kínálnak a külső hatalmaknak. Ám érzékelte, hogy a korabeli politikában résztvevő tényezők ebből milyen keveset érzékelnek, sőt mi mindent, ami az európai léptékű fejlődésünknek komoly akadály, nem akceptálnak. Teleki Pállal, a tudós geográfussal bizalmas viszonyt ápolt. A vele való eszmecsereín, és közös kiszállásaiakon világosan érzékelhette (és erről a bizalmas munkatársainak ismételt szomorusággal nyilatkozott is), hogy Teleki Pál politikusként mit képes problémaként tudomásul venni, mit lát megváltoztathatónak, és mi az, amit változtathatatlan adottságként akár kénytelen, kelletlen, akár meggyőződéssel elfogad. Így az emlékirat a kényes társadalmi, társadalompolitikai kérdéseket nem exponálta, hiszen, ha politikai ellenérzést ébreszt, javaslati teljes elutasítását kockáztathatta volna.

Györfly István a magyar társadalom gondjait más oldalról közelítve tárta fel. Mérlegre tette a kiegyezés utáni modernizációt, amiből részben a hazai társadalom nagy ellentmondásai is fakadtak. Az 1860-as évek utáni termelési, gazdasági átalakulást behatóan elemezte. A Szolnok és Heves megyék területén, a Közép-Tisza menti sávban akkor frissen lezajlott széleskörű terepvizsgálatok eredményeire is támaszkodott. Az itt folyó kutatásokban maga is részt vett, alkotó módon közre működtek a legkövetlenebb munkatársai is. A húszas és a harmincas évekre világosan megragadhatóvá vált, hogy a folyószabályozás, a vízlecsapolások utáni új helyzet gazdálkodásában, termelési rendjében milyen változásokat indított el. Györfly István mérlegre tette az új megoldásokat, szembeállította azokat a hagyományos gazdálkodás, termelés eljárásaival, rendszerével. Vizsgálta, hogy mi tekinthető előnyös változtatásnak, mi az, ami sikertelen, mert az új megoldással a termelés költsége nőtt, vagy az újonnan bevezetett eljárással, fajtákkal kevésbé jó minőségű árut produkálhatnak. Különösen

elmélyedt az elemzése az állattartás taglalásában, hiszen a hagyományos legeltetésre alapozott tartásmódot szinte varázsütésre istállózással váltották fel. Különösen részletesen elemezte a juhtartás és a szarvasmarha-tartás változásait. Ismertette, hogy miként vonták ki a sűrű magyar szarvasmarha-állományt a tenyésztésből, csak speciális munkafeladatokra hagyták meg kisebb körzetekben. A közfelfogás szerint lassúnak vélték a fejlődését ennek a korábban hagyományosan bevált, nemzetközileg is értékelt fajtának. A felváltó nyugati fajták – köztük a magyar-tarka is – ugyan gyorsabban fejlődtek, ám a hazai istállós tartási mód körülményei között könnyebben fertőződtek, különösen a gyöngykórra váltak érzékenyebbé.

Györffy István mérlegelése azt mutatta, hogy a gazdálkodás átalakulásában ott keletkeztek károk, következtek be hibás döntések, indultak el negatív folyamatok, ahol nem ismerték fel a környezeti adottságok és a hagyományok harmóniájának értékét. Sokszor a kor divatba jött külföldi – ám egészen más természeti adottságok között létre jött – megoldásai alapján hajtottak végre változtatásokat. Előszóval vették át a svájci, bajorországi, poroszországi mezőgazdaság ígéretes eredményeket felmutató újításait. Nem számoltak azonban azzal, hogy a hazai klimatikus viszonyok gyökeresen eltérnek. Míg a német mezőgazdaságot csapadéktöbblet segítette, a magyar földművelést és az állattartást az adottságok szárazgazdálkodásra kényszerítették. (Külföldi módszerek mechanikus másolása olykor irracionális lépéseket váltott ki. Csak egyetlen szemléletes, ám riasztó példát adhat a kukoricaápolás egyik nagyon sokat szorgalmazott módja. Német területen a kukorica-ápolásnál a tövekre kapával ráhúzták a környező talajt, az eljárást Magyarországon is bevezették, hivatalosan lelkesen szorgalmazták. A falusi családi gazdaságok körében is széles körben elterjedt a kukorica „töltögetése”. Utóbb kiderült, hogy a német gyakorlatban ez a megoldás racionális volt, hiszen a túlzottan sok esőtől feláztatott talaj felületét érdemes volt növelni, hogy a párolgási felület

növekedjék. Mindebből világos lehet, hogy Magyarországon a töltögetés kifejezetten kárt okozott, hiszen a talaj további, fokozottabb kiszáradását segítette.)

Györffy István szövegéből arra is következtetni lehet, hogy nem ritkán az állami modernizációs intézkedések sem bizonyultak szerencsésnek. Az áruforgalom, a közgazdasági feltételek szabályozása is kedvezőtlenül hathatott vissza. Igaz, helyel-közzel tetten lehetett érni a döntésekben bizonyos érdekcsoportok befolyását is, ezekre olykor utal is az emlékirat.

A divatszerűen vállalt változtatások sokszor nem váltották be azokat a reményeket, amelyek a korszerűsítéshez az indítást adták. Olykor jelentősen megnövekedtek az üzemi költségek, olykor romlott a termelési vagy a tenyésztett áru minősége. Nem ritkán néhány év csúcsa eredményessége után tetemesen visszaeshetett a hozam is. Mindezek kikerülhetetlenül visszahatottak a családi gazdaságok jövedelmezőségére. Nyilvánvalóan kedvezőtlen társadalmi következmények is hamarosan megmutatkoztak. Györffy István elemzése világosan bizonyította: a hagyomány nem csak folklorisztikus érték. A többszörösen kipróbált, felhalmozott történelmi gyakorlat, a benne felgyűlő tapasztalatok összességével a hagyomány szerves része. Ennek különös jelentősége, értéke van, ha a gazdaság, az anyagi kultúra oldaláról vizsgálódunk. Az adott történelmi viszonyokhoz, a meghatározott természeti környezethez való mindenkori optimális alkalmazkodás alapvető része a közösség tudásának, gazdasági, társadalmi kultúrájának. Ezt a tudást nemzedékről nemzedékre átadták, örökítették. Az is természetes, hogy az új kihívásokra adott, eredményt érlelő válaszok a hagyományt folyamatosan meg is újították.

Rendkívüli veszélyekkel járt, hogy a 19. század folyamán egyes helyi közösségeket, kisebb tájakat nem számítva mind a megyei, mind az állami politikai közélet megvetette a történelmileg kipróbált hagyományos gazdálkodás rendszerét, eljárásait. A tradicionális gazdálkodási keretek egészében csak konzervatívizmussal, maradiságot vélt látni a kormányzati

hatalom is és a szakigazgatás is. Nem érzékelték, hogy a családi üzemek birtokosai szívesen újítanak, ha gazdaságuk anyagi adottságai arra lehetőséget kínálnak. Ám a hagyományos keretek között működő gazdálkodók kényszerűen, ám ésszerű okokból rendkívül óvatosak az új eljárások bevezetésénél, mert a birtokok teherbíró képessége korlátozott volt, nem rendelkeztek olyan tartalékokkal, amelyek mellett vállalhatták volna a változtatásokkal együtt járó kockázatokat. A kormányzati politika és a szakigazgatás alapvető tévedése abban állt, hogy nem az egyes gazdaságokat igyekeztek támogatni, kedvezőbb gazdasági, jogi körülmények közé segíteni, hogy meghatározott irányban fejleszthessenek. Az állami irányítás teljesen új, spekulatív módon megtervezett termelési, gazdálkodási formákat népszerűsített, diktált, olykor szinte tűzzel-vassal szorgalmazott. Anélkül erőltették a korszerűsítést, hogy a családi gazdaságok pénzügyi, gazdasági helyzetén igyekeztek volna bármit változtatni, segíteni. A minisztériumi és a kormányzati politika az 1870-es évektől a közelmúltig a nagy politikai fordulatok ellenére tökéletesen folyamatos maradt e tekintetben. A növekvő állami befolyás csak segítette ennek a folyamatnak az elmélyülését.

Kivételt azok a városok, mezővárosok és szűkebb környezetük képeztek, ahol a helyi vezetők maguk is a helyi gazdálkodó familiákból származtak, ugyan egyetemi, főiskolai, akadémiai képesítéssel rendelkeztek – tehát a kor színvonalán kiképzett, okleveles szakemberekké váltak –, ám örökségük révén a családi gazdálkodást is folytatták. Így maguk is alaposan ismerték a tradicionális gazdálkodást, sőt maguk is magas szinten gyakorolták. Maga Györffy István is haláláig lelkiismeretesen gazdálkodott az örökségül kapott családi földjén. Többek között veszélyeztetett, a köztenyésztésből erősen kiszorult fajtákat tartott tenyésztésben nem is kis áldozatokat vállalva. Ez a réteg nap, mint nap szembesült a központi politikai hatalom által szorgalmazott modernizáció ellentmondásaival. Folyamatosan meg is fogalmazták észrevételeiket. Az alkotó módon megfogalmazott kritikájukat nemcsak nem

vette figyelembe az államhatalom, de visszahúzó, maradi tényezőkként minősítették őket, sőt olykor az egész rétegüket is megbélyegezték. A felsőbb kormányzati körök már az I. világháború előtt tudatosan mellőzték ezt a helyi gyökerű értelmiségi, tisztviselői típusát. A helyben működő megyei, állami intézményekből igyekeztek kiszorítani őket. Főként a helyi önkormányzati felügyelet alatt működő testületeknél, szerveknél, intézményeknél maradhettek közszolgálatban. Sokan rákényszerültek, hogy független értelmiségi egzisztenciát teremtsenek maguknak. Ügyvédként, jogászként, orvosként, közgazdaként, mérnökként folytathatták tanult értelmiségi hivatásukat. Az értelmiségi, tisztviselői lét mellett persze gondosan igyekeztek vezetni a családi gazdaságaikat. A helyi fejlődésben nem kis szerepük volt. Hiszen a hagyományos adottságokat jól ismerték, magas szinten gyakorolták is, ami a helyi viszonyok között alkalmazhatónak ígérkezett a felkínált újításokból, azt sikeresen beillesztették a tradicionális keretek közé. Kettős jövedelmük mellett az ezzel járó anyagi kockázatokat, terheket többnyire vállalták is. Kísérleteik sikerei a helyi közösség számára megnyugtató példát kínálhattak.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Győrffy István emlékirata, önálló kiadvánnyá bővített tanulmánya az utóbbi évtizedekben korunk nagy kihívásai nyomán új távlatot kapott. Az általa elemzett tények, folyamatok tanulságosak a környezeti kultúra, a környezetbarát gazdálkodás elvi és gyakorlati kérdéseire történeti adalékokat kínálhatnak. A környezettörténet nem nélkülözheti azokat a gondolatokat, elemzéseket, amelyeket Győrffy István általában a 19. század II. felében végrehajtott vízrendezési beavatkozások hatásáról tett. Az egykori munkatársak szóbeli emlékezései alapján van tudomásunk arról, hogy Győrffy professzor a folyószabályozási munkálatokat félbe szakítottnak tekintette. Hiszen a tévégi és a tavaszi áradásokat távol tartották, a mocsaras, vízállásos területeket lecsapolták, ám a száraz évszakban a hiányzó csapadékot nem tudták pótolni, nem tudtak kellő mennyiségű öntöző vi-

zet biztosítani. Amint már utaltunk rá, nem kevésbé fontosak a hagyományos természetben, tenyésztésben tartott korábbiakban általánosan használt növény- és állatfajokról rögzített gondolatai. Egyes megállapításait az 1950-es és az 1960-as években különböző fajtaváltási intézkedései is megerősítették. (Még az erdészeti gyakorlatból is kínálkoznának megerősítő párhuzamok.)

Győrffy István kiadványát az egykorú sajtó is és a közvélemény is elismeréssel fogadta. Mind a napilapok, mind a folyóiratok érdemben igyekeztek foglalkozni az emlékirattal. A még akkor Romániában megjelenő, a baloldali Korunk is lelkes ismertetést jelentetett meg. (Recenzense az 1920-as évek folyamán szoros kapcsolatban állt Győrffy Istvánnal.) Különösen a fiatal értelmiség körében mutatkozott az emlékiratnak tartós érdemi visszhangja. A néprajz iránt érdeklődők, és a vidéki Magyarország problémáival elkötelezetten foglalkozók mind nagyobb létszámban és egyre rendszerebben részt vettek a gyűjtő-, kutatótáborokban. Az egyetemi hallgatóság körében is széles körű vonzás támadt. Sokan olyan disszertációs témát választottak a maguk szakjában, ami érintkezett a néprajzzal, a folklorisztikával.

Kormányzati oldalról nem mutatkozott egyértelmű támogatás. Ugyan Teleki Pál a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén rokonszenvvel fogadta Győrffy nagy ívű programtanulmányként is értelmezhető emlékiratát. Ez abban is megnyilvánult, hogy a parlamenti vihar ellenére Győrffy vezetésével megerősítette a kutatószervezetek intézményi keretét, publikálási lehetőséget biztosított. Az átmentett Táj- és Népkutatási Intézet a harmincas évek második felében nagy erőfeszítésekkel, lassan kiépülő állami, kutatóintézeti hálózatba betagozódhatott. Győrffy István közoktatással, közművelődéssel kapcsolatos javaslatai viszont lényegében hallatlanok maradtak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium főtisztviselői körében. A hasonló javaslatokat pedig rövid úton elutasították. (Ez történt Tálasi István beadványával is, amikor 1939 nyarán egy esztendei bécsi ösztöndíjas tartózkodás, tanulmányi körút után beszámolt a tapasztalatairól, és

a Harmadik Birodalomban, az Ostmarkká átalakított Ausztriában szerzett élményei alapján művelődés-, oktatás- és tudománypolitikai intézkedéseket javasolt, hogy az országot és a magyarságot fenyegető náci veszély, propaganda ellen érdemi és hathatós védekezés induljon meg mind a miniszteriális, mind az alsóbb szinteken. A VKM egyik vezető tisztviselője a beadvány beérkezése utáni második napon minden további mérlegelést lehetetlenné téve elzárkózott javaslatok érdemi megtárgyalása elől, rövid úton elutasítással válaszolt. Tette ezt az illető akkor, amikor a volt minisztere, Teleki Pál – aki mind a Győrffy István-féle emlékirattal, mind a Tálasi István-féle javaslatok szellemével tökéletesen egyet értett – már kormányfőként vett részt a hazai politikai életben.)

Győrffy István tettének azonban volt jelentős hatása a tudománypolitikára, tudományszervezésre. A harmincas évek kormányzati tapasztalatai alapján a határozottan érzékelt ismeret- és információhiányának kiküszöbölésére, kormányzati és a közigazgatási tevékenység tudományos megalapozása érdekében nagy áldozatok árán tudományos intézeteket, kutatóintézeteket, kutatóhelyeket szerveztek. Győrffy Istvánnak kutatási eredményei, munkatársai és doktorandusai teljesítménye, tanszékének jó híre tekintélyt biztosított, emlékirata pedig a néprajz aktuális jelentőségére kellően felhívta a figyelmet. Elsősorban a tudományos közélet, és a tudománypolitikai irányítók célszerűnek látták, ha a szerveződő kutatási intézményekben statusokat biztosítanak az etnográfia és a folklorisztika felkészült kutatóinak, valamint azokban a kutatási keretintézményekben, amelyek a nem főhivatású tudományos kutatókat különféle időszakos vállalkozásokba kívánták bevonni, a néprajzi szakemberek (múzeumi munkatársak, tanárok, jogászok, építészek, zenei szakkutatók) foglalkoztatására külön keretet biztosítottak. Ezekbe a munkálatokba rendszeresen bekapcsolódtak az akkori egyetemi hallgatók is. (Ezeknek a kutatói munkáknak az olykor európai jelentőségű publikációi csak a hetvenes és a nyolcvanas években jelentek meg.) Erre az indít-

tatást Györffy István adta meg. Ezt akkor is hangsúlyoznunk kell, ha ő az első reményt keltő vállalkozások után hirtelen meghalt. Csak egykorú munkatársai, hallgatói tehettek kísérletet kutatásai folytatására és a nemzeti önvédelmi politikára tett javaslatai megvalósítására. Ebben nem kis hátrányt jelentett, hogy az első doktorandusai is csak három, négy éve szigorlatoztak. Éppen csak túljuthattak a pályakezdésen. Visszatekintve megállapítható, hogy legtöbben közülük becsületesen helytálltak. Méltóan igyekeztek szolgálni mind a kutatás, mind a nemzeti önvédelem ügyét.

Összegezve meg kell állapítanunk, hogy a magyar etnográfia legnagyobb, máig tartó hatást gyakorló, úttörő művelője volt a 20. század első felében. Magasabb szintre emelte a 19. századi úttörő egyéniségek örökségét. Maradandó, tartós hatású tette volt, hogy a néprajzi kutatást a történetiség irányába, új távlatokat feltárva a természettudományos irányultságú geográfia „árnyékából” a társadalomtudományok közé vezette. Az új szemlélettel, és az új módszerekkel megpezsdítette a néprajzi kutatást. Mind terepvizsgálataiban, mind fel dolgozó munkáiban maradandó, máig ható eredményeket ért el. Kutatásai kivívták a társtudományok megbecsülését. Teljesítménye értékelésénél messzemenően figyelembe kell vennünk, hogy munkáját nagymértékben nehezítette, hogy az általa vizsgált témákban általában hiányoztak a megbízható előtanulmányok. A rendelkezésre álló adatbázis szűkös és rendkívül egyenetlen volt. Az utódoknak örökül folytatható /folytatandó munkatémákat hagyott. Példát adott az egész magyar nyelvterület lehető leg szélesebb áttekintésére, a kutatások tematikai sokszínűségére.

Múzeumi tisztviselőként, kutatóként, utóbb egyetemi oktatóként, professzorként egyaránt egész pályáján sokat tett a néprajzkutatás eredményeinek közismertté tételért. Nagyszerű érzéke volt ahhoz, hogy segítőköt, támogatókat nyerjen meg a tudományos munka támogatására, kiszélesítésére. Eredményes tudományszervezővé vált. Hatása az 1940-es évek végéig töretlenül érvényesült.

Aligha feledkezhetünk meg arról, hogy munkatársait, tanítványait következetesen arra ösztönözte, hogy az etnográfiai új kutatásokon túl a magyar társadalom egykorú, nagy, megoldatlan kérdéseire is figyeljenek. Lehetőség szerint ezek megoldásában is vállaljanak részt. Nagy rokonszenvvel kísért és felelősséggel támogatott mindenkit (néprajz tárdiszciplínái művelőit is beleértve), aki a tudományos kutatásaira alapozottan az ország, a társadalom jövőbeli fejlődését kívánta szorgalmazni. Igyekezett a tudományos, a kutatói felelősségen túl a társadalmi kérdésekben önálló vélemény kialakítására ösztönözni munkatársai, tanítványai körét. Nem deklarálta a saját nézeteit, hanem a környezetében tartózkodó egyének eltérő véleményét ütköztette a kutatói megbeszéléseken, elvárta, hogy ki-ki helyesen, felelősen vonja le a sokszor az általa élesztett viták tanulságait, tisztességesen foglaljanak állást. Az egykori gyűjtő és kutatói táborok, vállalkozások résztvevői halálukig emlegették a megbeszélések, viták élményeit, tanulságait.

Györffy István örökségét mérlegelve külön ki kell emelni, hogy 1938-ban, 1939-ben a magyar közélet számára különösen példamutató módon foglalt állást a magyar nép, a magyar nemzet jövőjével, az ország függetlenségével kapcsolatosan. Ha nem is érhetett el emlékiratával, tanulmányában foglalt művelődéspolitikai javaslatával gyökeres változást, mind

az idősebb, mind az ifjabb nemzedék széles köreit tudatos állásfoglalásra, kutatói és közéleti felelősségvállalásra készítette, aktív kutatómunkára ösztönözte.

Könyvei akár életében jelentek meg, akár posztumusz publikációk, halála után 70 évvel is élményt adnak. Új eredményeket ígérő tudományos kutatásra, elmélyülő tájékozódásra ösztönző olvasmányok, amelyek megfogalmazásuk révén szépirodalmi értékük is van. Ma is az olvasót arra serkentik, hogy az egykori népelet, néphagyomány titkait igyekezék fűrkészni. A magyar etnográfia klaszikus művei közé tartoznak tanulmányai, dolgozatai. A szaktudomány ismeretanyaga megjelenésük óta sokat bővíthetett, lehetséges, hogy egyes kérdésekben ma másként foglalnak állást a kutatók, ám az úttörő kísérletek, a szemlélet egykori megújításának az értékét, az egykori felfedezések, észlelések látókör bővítését nem lehet kelő alázattal értékelnünk, hiszen a mai eredmények sem születhettek volna meg az Györffy István indító lépései, megfigyelései, következtetési kísérletei nélkül. Amikor az életmű ma is eleven értékeit latolgatjuk, tisztán áll előttünk, hogy – ha meg is koptatná az idő az egyes műveket, tanulmányokat – a tudomány- és a kutatástörténeti jelentőségük már ma is kétségbevonhatatlan, maradandó érték. Tisztelettel és hálával idézzük emlékét. A magunk nemzedékének helytállásával kell hozzá méltónak lennünk.

FILEP ANTAL (Szentés, 1936) etnográfus, a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagja. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán néprajz szakot végzett 1959-ben, ugyanott doktorált 1969-ben. 1959-től a győri Xantus János Múzeum muzeológusa. 1961-től a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatójaként tevékenykedett. 1967-től a MTA Néprajzi Kutató Csoport tudományos munkatársa. 1991 és 2005 között a Pécsi Tudományegyetem Néprajz Tanszékén folytatta munkáját. Kutatási területe a népi építkezés, a településnéprajz, a 16. és a 19. század közötti periódus történeti etnográfiája, a regionális csoportok vizsgálata. Publikációiból: A kislétföldi lakóház morfológiai vizsgálata, A magyar nép táji – történeti tagolódása Kósa Lászlóval társszerzőségben.